

ТЕРИТОРІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ ГОСПОДАРСТВА СХІДНОЇ ТА ПІВДЕННО-СХІДНОЇ АЗІЇ

ДАЛЕКИЙ Схід – це регіон давніх цивілізацій, які саме зараз переживають стадію свого історичного відродження. Одним з найважливіших елементів і наслідків “азіатського ренесансу” є, безперечно, перетворення Східної Азії на головний центр економічної сили у світі. В історичній ретроспективі азіатські країни не відігравали у світовій економіці такого значення з 1500 року, коли в період розквіту династії Мін в Піднебесній імперії, яка на той час контролювала значні території в Південно-Східній і Східній Азії та сьогунату Ашікага в Японії, в Азії вироблялося дві третини світового ВВП. Японія першою з далекосхідних держав на початку ХХ сторіччя стала на шлях індустріального розвитку. В 1960-х роках до неї приєдналися чотири “далекосхідних дракони” – Гонконг, Республіка Корея, Сінгапур і Тайвань, ще через двадцять років ешелон нових індустріальних країн поповнили держави Південно-Східної Азії (Філіппіни, Таїланд, Малайзія, Індонезія). В 1978 році почався період феноменального економічного зростання КНР, а в 1989 р. до регіональної динаміки приєднався В’єтнам. Надзвичайно високі темпи росту економіки азіатської складової АТР протягом останньої чверті ХХ сторіччя і відновлення динамічного розвитку після кризових 90-х років забезпечили АТР панівні позиції у світовому господарстві. В Східній та Південно-Східній Азії нині виробляється близько чверті світового ВВП, акумульовано величезні фінансові ресурси, що інвестуються в межах регіону та в інші центри світового розвитку, динамічно зростають обсяги внутрішньорегіональної та зовнішньої торгівлі, здійснюються величезні державні та приватні відрахування на НДКР і військові видатки.

Концентрація в АТР різних за рівнем розвитку країн (від постіндустріальної Японії до аграрно-видобувних суспільств Індокитаю), розгортання процесів глобалізації та регіоналізації у світогосподарській системі, активізація інтеграційних процесів

безпосередньо в регіоні, геополітичні особливості його розвитку та сукупність конкретних факторів територіальної організації господарства східно- та південно-східноазіатських країн сприяли формуванню і розвитку в АТР потужного територіально-господарського утворення – регіональної господарської системи країн Східної та Південно-Східної Азії. Кінець 60-х років минулого сторіччя ознаменувався початком нового етапу в соціально-економічному розвитку Східної і Південно-Східної Азії. Було переглянуто автаркічні концепції “спирання на власні сили”, за результатами наслідування яких більшість країн регіону були приречені на відтворення відсталого технічного бази національного господарства, що сприяло подальшому поглибленню прірви, яка відокремлювала їх від розвинених держав. Фактор участі в міжнародному поділі праці було визнано виключно важливим для модернізації економіки, поступового переведення її на ринкові рейки і підвищення рівня життя людей. У сфері зовнішньоекономічної діяльності було проголошено політику відкритості, яка стала невід’ємною частиною і вихідною умовою успішного функціонування національних господарств на нових принципах. Головною метою здійснення стратегії зростаючої участі в міжнародному поділі праці для країн Східної і Південно-Східної Азії було проголошено стимулювання внутрішнього економічного розвитку і поглиблення реформ шляхом залучення іноземного капіталу, знань і технологій та інтеграції національного господарства до світового ринку за умови активного регулювання зовнішньоекономічного сектора. Господарська система, сформована внаслідок інтеграції країн Східної та Південно-Східної Азії, демонструє своїм розвитком можливості управління за допомогою вираженої регіональної політики процесами дифузії інновацій, адже територіальна організація господарства регіону сприяла спочатку формуванню дієвого механізму прискорення процесів індустріалізації та

поширення надбань НТП, а згодом і зародженню в регіоні осередку нової макроінновації – інформаційної революції.

Особливості економічного розвитку країн Східної та Південно-Східної Азії в другій половині ХХ сторіччя

В другій половині ХХ ст. динамічний розвиток східноазійських країн обумовив створення в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні альтернативного полюсу сили. Його інтеграційне ядро сформували Японія, Китай, група країн та територій “далекосхідних тигрів”. У регіоні розміщено держави, що в порівняно короткі терміни успішно вирішили проблеми переборення відсталості та індустріалізації господарства й активно включилися в міжнародний поділ праці. Економічний прогрес у цьому регіоні в 1970–90-ті роки ХХ сторіччя забезпечив левову частку загального зростання господарських показників країн, що розвиваються, а це знизило частку постіндустріальних країн у світовому виробництві з 72% у 1953 році до 64% у 1985-му і 59% у 1992-му. Вісім з десяти економік, які продемонстрували зростання ВВП за період з 1991-го до 1995 року більше ніж на 50%, було зосереджено в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні, при цьому для Китаю та Індонезії ці показники становили відповідно 136% і 124%. Вже на 1996 рік (напередодні фінансової кризи, що охопила регіон у наступні роки) Японія, Китай, Індія, Індонезія та Південна Корея за показником обсягу ВВП належали до дванадцяти найбільших економік світу, а ще чотири країни регіону входили до першої двадцятки.

З точки зору більшості науковців, така територіальна концентрація швидко прогресуючих протягом останнього часу країн передбачала тісний взаємозв'язок моделі індустріалізації, яку було ними використано, і гео економічних особливостей розвитку Східної Азії. Зокрема, перехід від переважання ресурсо- і працемістких галузей до більш складних видів економічної діяльності в найрозвиненіших країнах регіону відкривав перед менш розвиненими можливість “включитися” в регіональний поділ праці шляхом створення у себе технологічно простіших підприємств. Ця економічна політика реалізовувалася шля-

хом активізації зовнішньоторгових та інвестиційних зв'язків в межах АТР. Країни-лідери, в АТР – це Японія, піднімалися в зовнішньоторговельній ієрархії, експортуючи все більш складні, наукомісткі товари, у виробництві яких вони мали переваги, свідомо поступаючись місцем на ринках працемісткої, а згодом і капіталомісткої продукції на користь менш розвинених країн регіону. Прямі іноземні інвестиції забезпечували потужний інструмент “рециркуляції” певних переваг шляхом трансферту технологій і кваліфікації. Ідея регіонального поділу праці, в якій поєднується індустріальна і регіональна ієрархія, втілювалася в концепції “журавлиного клину”.

Розвиток сучасного виробництва в країнах, що пізніше стали на шлях індустріалізації, зазвичай починається з імпорту технологічно нових товарів з розвинених країн, що з часом замінюється на імпортозаміщуюче виробництво і далі експортом нової продукції за кордон. Послідовність зростання імпорту, внутрішнього виробництва та експорту окремого товару було вперше відзначено японським економістом К. Акамацу. Саме йому належить авторська назва, яку ми перекладаємо як “журавлиний клин”. Перекладені англійською, його ідеї використовуються для пояснення механізмів розвитку країн, що розвиваються, паралельно з теорією “життєвого циклу товару” французького економіста Р. Вернона.

Отже, новий товар потрапляє до країни шляхом імпорту з більш розвиненої країни, внутрішній попит на нього поступово зростає. Вітчизняне виробництво починається або як імітація, або як таке, що до певної міри використовує залучену технологію, однак у будь-якому разі конкурувати з імпортними товарами вітчизняні виробники не можуть через низьку якість і високу собівартість. На наступній стадії розвитку цього процесу – імпортозаміщення – різко зростає внутрішнє споживання та виробництво, відповідно знижується частка імпорту. В країні стандартизується технологія, організовується масове виробництво, що згодом дозволяє вітчизняному виробнику витіснити імпорту за рахунок випуску товарів поліпшеної якості за більш низькими цінами. На стадії експорту вітчизняні товари починають експортуватися за кордон. На стадії “зрілості” динаміка внутрішньо-

го попиту та експорту стає від'ємною, що не дозволяє далі нарощувати виробництво. Експорт починає скорочуватися, бо вітчизняні товари не можуть конкурувати з товарами, виробленими в країнах, що пізніше стали на шлях "наздоганяючого" розвитку. Згодом настає стадія оберненого імпорту.

Поширення процесу розвитку за моделлю "життєвого циклу товару" з однієї країни на інші передбачає повторення базової моделі "життєвого циклу товару" в країнах, які пізніше стали на шлях індустріалізації і володіли меншим накопиченим капіталом. Величезний вплив на ці процеси здійснює передача капіталу і технологій від першої країни до другої. Для прискорення процесів "наздоганяючого" розвитку важливо отримати капітал і технологію з-за кордону, оскільки накопичення власних потребує часу і значних зусиль. Для попередньої стадії імпортозаміщення характерним є отримання відповідними галузями промисловості капіталу та технологій із-за кордону. Для стадії експорту і стадії зрілості, навпаки, характерними є зовнішні трансферти технологій і прямі закордонні інвестиції, що прискорюють процеси розвитку за моделлю "наздоганяючого життєвого циклу продукту" в країнах, які пізніше стали на шлях індустріалізації. Між прямими закордонними інвестиціями на двох стадіях – експортної та зрілості – є суттєві відмінності. На стадії експорту інвестиції зумовлюються розширенням експорту і мають на меті збільшення частки на зовнішніх ринках. Іншими словами, експорт і прямі іноземні інвестиції зростають паралельно. На стадії зрілості прямі іноземні інвестиції здійснюються з метою переведення виробництва за кордон, де собівартість виробництва є нижчою. Таким чином, на цій стадії вони замінюють експорт. Оскільки в країни, що розвиваються, переносяться виробництва, які суттєво відрізняються одне від одного за капіталомісткістю, складністю технологічних процесів, потребою в кваліфікованих кадрах та іншими ознаками, в їхньому освоєнні можуть брати участь країни, що перебувають на різних стадіях розвитку. Це і передбачило втягнення все більшої кількості країн, що розвиваються, в експортне виробництво. В результаті у процесі експортного виробництва країни, що розвива-

ються, залучалися, немов підіймаючись по технологічній драбині, звільняючи "нижчі поверхи" промисловості для менш розвинених, ніж вони самі, країн. За такої моделі розвитку важливе значення має економічна політика держави. Основними напрямками економічної політики держави в країнах, які розвиваються за моделлю "життєвого циклу товару", є збільшення частки національного доходу, що спрямовується на інвестиції, субсидування експортоорієнтованих виробництв і створення сприятливого внутрішньоекономічного клімату з метою інтенсифікувати залучення іноземних технологій та інвестицій.

Прямі закордонні інвестиції і трансферти технологій стимулюють імпортозаміщення в країнах-реципієнтах, які пізніше стали на шлях "наздоганяючого" розвитку, що і спостерігалось в країнах Південно-Східної Азії потягом останніх декількох десятиріч. Це дозволяє цим країнам проводити швидко індустріалізацію для скорочення відставання від розвинених країн. Конкретна форма трансферту технологій і капіталу визначається в процесі взаємодії між місцевими і закордонними фірмами і підприємствами. Так, багато електротехнічних компаній Японії спершу були спільними підприємствами з американськими і європейськими, однак пізніше досить швидко локалізувалися. Аналогічний процес відбувався і з виробництвом синтетичних волокон у Південній Кореї – трансферт технологій було здійснено в Японії. Модель "життєвого циклу товару" пояснює також розвиток електротехнічної промисловості в країнах АСЕАН. Отже, інноваційний процес, що характеризує життєвий цикл однієї галузі промисловості в декількох різних країнах, пов'язаних між собою тісними торговими та інвестиційними відносинами, власне, і став основою для створення іміджу "журавлиного клину", на чолі якого перебуває Японія, за нею – нові індустріальні країни і країни АСЕАН.

Описана економічна політика є проявом стадійно-еволюційних принципів організації та розвитку світового господарства і знаходить відображення в активізації зовнішньоторгових та інвестиційних зв'язків між центральними і периферійними районами. Саме вона лежить в основі економічних перетворень у країнах Південно-Східної

та Східної Азії в другій половині ХХ сторіччя, що дозволяє зробити висновок про “наздоганяючий” характер їхнього господарського прогресу. Підтвердженням цього факту є наявність специфічних, спільних (в різні періоди) для всіх країн регіону, рис розвитку, які і формують “східноазіатську модель індустріалізації”. Серед них – низький початковий рівень економічного розвитку всіх країн регіону, відсутність у більшості з них досвіду індустріалізації; експортоорієнтований характер розвитку; спираючись, в ролі основного економічного ресурсу, на великі обсяги дешевої робочої сили; висока норма внутрішнього заощадження і державна політика, спрямована на заохочення внутрішніх інвестицій; залежність від зовнішніх факторів росту – трансферту капіталу та технологій. У той же час моделі економічного розвитку країн Південно-Східної і Східної Азії суттєво відрізняються одна від одної. Фактично найбільш успішний приклад прискореної індустріалізації, в результаті якої, у процесі подальшого розвитку, господарство країни набуло якостей високоефективної господарської системи постіндустріального типу, було продемонстровано в Японії. Інший, безперечно вдалий, приклад прориву до рівня розвинених країн показали Сінгапур, теперішні китайські провінції Гонконг та Тайвань. Специфіка використаної ними моделі визначається особливостями географічного положення та історії розвитку цих країн. Це сприяло швидкому прогресу насамперед галузей невиробничої сфери – третинного, а згодом і четвертинного секторів. Основною метою застосування моделі “життєвого циклу товару” в країнах Південно-Східної Азії і Республіці Корея стала індустріалізація національних господарських комплексів. У результаті менш ніж за півсторіччя в цих країнах змінилася структура економіки, сталися радикальні зрушення в промисловому виробництві: в переважній більшості країн регіону домінує обробна промисловість, де провідне місце посіла легка промисловість і машинобудування, зокрема електроніка. Зазначимо, що індустріалізація в цих країнах від початку орієнтувалася на розвиток окремих галузей промисловості, що спиралася на масове виробництво на основі використання ручної праці і стандартизо-

ваних технологій та широкомасштабний експорт відповідної продукції. Важливою для цих країн є діяльність ТНК. Своєрідна модель розвитку, в якій поєднуються ринкові інструменти та домінування політичних цілей і завдань над економічними, використовується в Китаї і КНДР. Відзначимо, що її особливістю стала більша, ніж в інших країнах Південно-Східної та Східної Азії, увага до розвитку галузей і видів діяльності, орієнтованих на внутрішній ринок, а також ефективне використання внутрішніх резервів господарського росту, значення яких перевищувало роль трансферту іноземних інвестицій і технологій.

Загальні риси територіальної організації регіональної господарської системи Східної та Південно-Східної Азії

У Східній та Південно-Східній Азії сформувалася регіональна економічна система з власною структурою ієрархії субрегіонів та характером зв'язків між ними. Створення такої системи пов'язане з експортом у межах регіону японської моделі економічного розвитку шляхом використання інноваційно-інвестиційних механізмів рециркуляції порівняльних переваг національних економік країн Східної та Південно-Східної Азії. Сучасна територіальна організація регіональної господарської системи Східної та Південно-Східної Азії передбачає тісний взаємозв'язок азіатської моделі індустріалізації і геополітичних особливостей розвитку регіону у ХХ сторіччі. Поширення хвилі індустріального розвитку, а в останній чверті ХХ сторіччя – і науково-технічної революції, з центрів світового розвитку до периферії в Південно-Східній та Східній Азії відбувалося за рахунок трансформації економіки найрозвиненіших країн регіону. В їхніх господарських комплексах ресурсо- і працемісткі галузі замінювалися більш складними капітало- та наукомісткими підприємствами, швидко прогресуючим третинним сектором, що автоматично відкривало перед менш розвиненими країнами можливість “залучитися” до регіонального поділу праці шляхом створення у себе менш складних підприємств. Така економічна політика знайшла відображення в активізації зовнішньоторгових та інвестиційних зв'язків у межах АТР, що, у свою

чергу, стимулювало процеси формування в межах регіону єдиної господарської системи, ядром якої є Японія, Сінгапур, Південна Корея, китайські провінції Тайвань та Гонконг, напівпериферія – Індонезія, Малайзія, Таїланд, Філіппіни, Бруней, Китай та КНДР, а окремі слабозвинені, переважно аграрно-видобувні за своєю спеціалізацією райони цих країн разом із В'єтнамом, ЛНДР, М'янмою та Камбоджею – периферія регіональної господарської системи.

Райони, які формують центр (ядро), напівпериферію і периферію господарських систем різних рівнів, мають свою специфіку, котра переважно визначається належністю до інноваційного процесу. Ядро (центр) господарської системи становлять регіони, які виконують по відношенню до решти території роль ініціатора суспільного прогресу. Такі райони репрезентують креативну функцію створення інновацій або, для менш розвинених регіонів світу, – адаптивну, впроваджуючи нововведення, створені в інших місцях, імплантуючи, таким чином, осередки розвитку. Відповідно, райони, що формують напівпериферію на різних ієрархічних рівнях, – це території з яскраво вираженими адаптивними функціями, здатністю впроваджувати інновації на стадії їхнього масового поширення, орієнтацією на динамічне зростання. Периферію становлять райони консервативного типу, населення яких досі зберігає прихильність до цінностей доіндустріальних культурно-економічних устроїв, у розвинених країнах це переважно аграрні, аграрно-індустріальні за своєю спеціалізацією країни (таблиця 1).

В Південно-Східній та Східній Азії чітко вирізняється **ядро**, яке становить промисловорозвинені райони *центрального та напівпериферійного типу*. Ядро включає лише незначні ділянки внутрішньої периферії, що розділяють основні індустріально-урбаністичні ареали. Переважають райони центрального типу (японські райони Канто Кінкі, Токай; Північний район у Республіці Корея, Сінгапур), у яких концентруються штаб-квартири великих компаній, провідні міжнародні, регіональні та національні організації, більша частина наукових підрозділів, “верхні поверхи” сфери послуг. При цьому в районах столичного типу на четвертинну сферу вже

припадає до 40% зайнятих у четвертинному секторі, тоді як в інших центральних районах – не більше 20%. Для ядра господарської системи регіону характерними є специфічні райони, пов'язані з розвитком науково-рекреаційних функцій, у минулому аграрні, розташовані на периферії крупних центрів. Їхнє виникнення пов'язане з розгортанням постіндустріального етапу розвитку і зумовлене високим соціально-культурним потенціалом і сприятливою екологічною ситуацією (Південний Кюсю в Японії).

Напівпериферію регіону становлять КНДР, промисловорозвинені та промислово-аграрні райони КНР і нових індустріальних країн другого ешелону: Малайзії, Індонезії, Таїланду та Філіппін. Серед них домінують: 1) *центральні райони* столичного типу, або такі, що сформовані навколо важливих районоутворюючих центрів, з порівняно диверсифікованою промисловістю, розвиненим третинним сектором, окремими компонентами четвертинного та специфічними функціями столичності, – райони з центрами в Пекіні, Шанхаї (КНР), центрально-західний район КНДР, центральний район Таїланду, Центральний Лусон / Велика Маніла (Філіппіни), острів Ява (Індонезія), Бруней, зона господарської агломерації Куала-Лумпур у Західній Малайзії; 2) *напівпериферійні райони* нової індустріалізації з високими темпами росту виробництва і населення, переважно – на базі працевітких галузей або капіталомістких галузей третього та четвертого циклів – північно-східний та східний економічні райони КНР, північні провінції КНР: Хебей, Шаньсі; південні провінції КНР: Гуандун, Гуансі-Чжуанський автономний район, північно-західний та східний райони КНДР; 3) *периферійні* розвинені аграрні райони з досить інтенсивним сільським господарством, яке забезпечує значну частину продовольства країни – центральний район КНР (провінції Хенань, Хубей, Хунань), Південний район КНДР; 4) *периферійні* промислово-аграрні, аграрні з переважанням добувних галузей і плантаційним господарством або аграрно-промислові райони тривалого освоєння з окремими осередками промисловості з переробки місцевої сировини: Автономний район Внутрішня Монголія (КНР), острови Суматра (Індонезія) та острів Калімантан

Основні динамічні та структурні характеристики центральних, напівпериферійних і периферійних територій

Характеристика	Центр	Напівпериферія	Периферія
Функціонально-галузева структура	Домінує невиробнича сфера, зростає роль четвертинного сектору.	Домінує вторинний сектор.	Високі показники зайнятості у традиційних галузях первинного сектору і сфері послуг.
Функціонально-територіальна структура	Висока територіальна концентрація населення і господарства, з тенденцією до розвитку малих форм виробництва.	Висока або середня територіальна концентрація на основі формування потужних промислових комплексів. Активна урбанізація поліцентричного і агломераційного характеру.	Прискорена поляризація території на основі відтворення традиційних соціально-економічних устроїв, деградація господарства поза полюсом росту, осередкове освоєння нових районів.
Функціонально-управлінська система	Організаційно-управлінські центри світового, регіонального рівнів, штаб-квартири міжнародних організацій і транснаціональних компаній.	Регіональні організаційно-управлінські центри з невеликою зоною впливу, філіали транснаціональних корпорацій, регіональні відділення міжнародних організацій.	Організаційно-управлінські центри з обмеженими можливостями впливу на господарський розвиток території.
Соціальна система	Орієнтація населення на підвищення свого соціального статусу. Поляризація соціальної структури населення. Зміна структури робочих місць у зв'язку з розширенням невиробничих функцій.	Орієнтація на зростання прибутків при посиленні соціальної рівності. Відносно гомогенний соціальний склад населення. Переважання робітників з традиційними навичками індустріальної праці.	Переважання трудових ресурсів з традиційними навичками аграрного праці. Гомогенний або різко контрастний соціальний склад населення. Орієнтація на збереження традиційних цінностей, гострий конфлікт з новими.
Динаміка розвитку	Невисокі, але стійкі темпи розвитку.	Динамічний, проте нестійкий розвиток.	Нестійкий розвиток за умови низького вихідного рівня.
Загальна орієнтація розвитку, характер ресурсо-користування	Посилення креативних та інноваційних функцій. Орієнтація на розвиток на противагу зростанню.	Періодичне посилення креативних або консервативних функцій при постійних адаптивних. Орієнтація на зростання, по можливості, зі збереженням ресурсів	Збереження консервативності, часткове впровадження адаптивних функцій. Орієнтація на зростання і максимальне використання ресурсів.

(Малайзія), острів Мінданао та Південний Лусон (Філіппіни), Північний Таїланд. Протягом останнього часу в країнах, які є напівпериферією регіональної господарської системи Південно-Східної та Східної Азії, з'являються ареали з науково-рекреаційними функціями, зокрема – район Пудун в Китаї, м. Путроджає в Малайзії.

Периферію регіональної господарської системи формують В'єтнам, Лаос, М'янма, Камбоджа та відсталі в соціально-економічному плані, малозаселені райони КНР і решти країн Південно-Східної та Східної Азії. Серед районів, які становлять периферію регіону, присутні: 1) *напівпериферійні* промислово-аграрні райони столичних регіонів – район Бакбо та ареал навколо Хошиміна (В'єтнам), середня та нижня течія р. Іраваді (М'янма), столичні округи Лаосу та Камбоджі; 2) *периферійні* аграрно-промислові райони тривалого освоєння – рівнинні райони Камбоджі та Лаосу, Чунгбо та район дельти Меконгу (В'єтнам), гірські райони Таїланду, Північний Лусон (Філіппіни), о. Балі, малі Зондські острови, Молуккські острови (Індонезія); 3) *периферійні*, великі за площею, малозаселені райони з переважанням традиційних форм господарювання – Південно-Західний та Північно-Західний економічні райони КНР, територія островів Калімантан, Сулавесі, Нова Гвінея, гірські райони острова Суматра (Індонезія), гірські райони острова Лусон (Філіппіни), гірські райони півострова Індокитай (В'єтнам, М'янма, Лаос).

Проблеми та перспективи територіальної організації господарської системи країн Південно-Східної та Східної Азії

Історія людства є багатою на приклади вражаючих проривів, що їх здійснили слаборозвинені країни, сягнувши лідируючих позицій у світовому господарстві. Такий розвиток можна назвати “наздоганяючим”. Його сповідували Голландія у XVI сторіччі, Англія – у XVII, Росія – за часів Петра I, Німеччина – в XIX сторіччі та 30–40-х роках XX, Радянський Союз – з початку 30-х до середини 60-х років, Японія – після Другої світової війни, країни Східної та Південно-Східної Азії – в 60–90-х роках XX сторіччя. Однак існує важ-

лива особливість цих прикладів – всі вони належать до індустріальної епохи. Та криза, в якій опинилися внаслідок здійснення спроби досягти провідних позицій у світовому господарстві нові індустріальні країни Східної та Південно-Східної Азії, вимагає критичної переоцінки можливостей використання моделі “наздоганяючого розвитку” в сучасних умовах, коли перед національними економіками стоїть завдання не прискорення темпів економічного росту на основі індустріалізації господарського комплексу, а переходу до постіндустріального етапу розвитку. Прогрес постіндустріальних суспільств, зумовлений досягненнями НТП, інформаційною революцією, сприяє формуванню в межах постіндустріального світу замкненої, практично самодостатньої системи і переконливо свідчить про те, що напередодні XXI сторіччя стрімке скорочення розриву між ними і країнами, які здійснили прискорену індустріалізацію господарства за рахунок активного запозичення іноземних технологій, дуже помітне в 70–80-ті роки, поступово стає надбанням історії. Найновіші технологічні досягнення встановлюють нові типи залежності світової периферії від постіндустріальних країн, які диктують умови обміну між високотехнологічними, індустріальними і сировинними секторами світового господарства.

При аналізі досвіду соціально-економічного розвитку країн Південно-Східної та Східної Азії очевидними стають протиріччя моделі “наздоганяючого розвитку” і тих її різновидів, які було використано різними країнами регіону. На основі цього можна виділити найголовніші проблеми, з якими стикаються представники цього регіону на межі сторіч.

У 80-х роках країни Південно-Східної та Східної Азії досягли безпрецедентно високих показників економічного зростання, основу яких становило зростання виробництва в окремих, переважно працемістких, галузях промисловості. Можемо констатувати певну односторонність індустріального розвитку країн регіону. Випереджаючого розвитку зазнали машинобудування та електроніка. Так, у 80-ті роки в Південній Кореї частка машинобудування в обсязі промислової продукції сягнула 25%, при цьому 17,8% припадало на

Таблиця 2.

**Норма накопичення та валові внутрішні інвестиції (% ВВП) в деяких країнах
Пд.-Східної і Східної Азії наприкінці 80-х на початку 90-х років**

		Гонконг	Пд.Корея	Сінгапур	Тайвань	Індонезія	Таїланд	В'єтнам
1988	Норма накопич.	34,2	38,3	41,7	34,4	34,0	29,8	
	Інвестиції	29,1	30,6	36,9	23,3	31,5	28,8	8,9
1990	Норма накопич.	34,6	36,6	42,7	30,7	37,7	31,2	
	Інвестиції	26,7	34,5	35,4	22,8	34,7	32,1	8,6
1991	Норма накопич.	34,8	33,9	42,2	28,2	37,4	32,1	10,1
	Інвестиції	26,9	36,1	36,7	22,0	35,2	35,3	15,0
1992	Норма накопич.	35,0	33,4	44,9	29,1	36,8	33,3	16,3
	Інвестиції	26,7	37,8	38,0	23,2	35,8	35,7	20,1
1994	Норма накопич.	35,5	33,8	45,5	28,9	36,4	33,8	18,9
	Інвестиції	26,2	38,5	41,7	23,9	25,5	36,0	28,3

Джерело: *Economic bulletin for Asia and Pacific*. – Asia Development Bank, 1995.

продукцію електроніки. В Малайзії частка зайнятих в електронній промисловості, яка в 1970 році не перевищувала 0,2% від зайнятих у промисловості, в 1990 році вже становила 21%, а внесок цієї галузі в експорт країни становив 44%. Тайвань у 90-х став п'ятим у світі виробником мікропроцесорів, збільшивши надходження від їхнього експорту з практично нульової відмітки до 2,5 млрд. дол. на рік. Такий тип розвитку можна пояснити: прискорена індустріалізація потребує концентрації зусиль на певних напрямках. Однак реальністю лишився той факт, що, незважаючи на безпрецедентні темпи зростання економіки, прибутки населення зростали дуже повільно і внутрішній ринок був явно не в змозі поглинути таку товарну масу.

Економічний розвиток вважається стійким і здатним до самовідтворення, коли він визначає тенденції життєдіяльності широких мас економічно активного населення. В Південно-Східній і Східній Азії вихідною умовою прискореної індустріалізації став низький рівень матеріального статку населення. Як правило, модель “наздоганяючого” розвитку починала впроваджуватися в умовах, коли величина ВВП не перевищувала 300 дол. на людину на рік. Для підтримання процесу швидкого

економічного розвитку, зокрема щоб не втратити переваг, пов'язаних з дешевою робочою силою, зростання доходів населення мало бути досить помірним. Так, у середині 90-х, коли в розвинених державах розмір заробітної платні промислового робітника становив від 12 до 30 доларів за годину, в Республіці Корея і Сінгапурі праця висококваліфікованого спеціаліста оплачувалася з розрахунку 7 дол., в Індії і Китаї – 3 дол., у В'єтнамі і Малайзії – 1,5 дол. Все це суттєво стримувало споживання населення і ставало на заваді формуванню широкого внутрішнього ринку.

Господарський прогрес східно- і південно-східноазійських країн був внутрішньо обмеженим, оскільки в їхніх економіках переважали екстенсивні методи розвитку. Висока норма заощаджень і показників внутрішнього інвестування вказує й на те, що прогрес промислового виробництва базувався на активній мобілізації додаткових ресурсів. Характерно, що Південна і Східна Азія (не враховуючи Японію) лишалися двома регіонами світу, в яких між 1965-м і 1994 роками частка заощаджень у ВВП зростала.

З іншого боку, низькою була частка фактору продуктивності в загальному рості національного продукту. Так, у 50–80-х роках на Тайвані при середніх темпах зростання 9,4%

за рахунок збільшення продуктивності праці забезпечувалося лише 2,6% приросту ВВП в рік, у Республіці Корея при темпах росту 10,3% – тільки 1,2%, в Сінгапурі за щорічного зростання у 8,7% – лише 0,2%; тоді як, наприклад, у Франції ці показники становили 5 і 3% відповідно [Иноземцев 1998].

Важливою складовою стратегії розвитку регіону став масштабний імпорт капіталу. У 1980–1990-і роки в Східну і Південно-Східну Азію спрямовувалися безпрецедентно великі обсяги іноземних інвестицій. Тільки за період 1987–1992 років прямі іноземні капіталовкладення в малайзійську економіку зросли в 9 разів, у тайську – у 12–15, в індонезійську – в 16 разів, але при цьому темпи їхнього зростання стабільно перевищували темпи росту ВВП, таким чином, надходження величезної маси іноземного капіталу фактично не залежало від зростання ефективності виробництва, а визначалося лише тенденціями попиту на вироблену в регіоні продукцію на ринках розвинених держав.

Саме в цьому і полягав “драматизм” ситуації, що склалася в середині 90-х років і в майбутньому призвела до кризи 1997–1998 років. Високі норми накопичення не дозволяли розвинути внутрішній ринок, відповідно економіки цих країн не лише не могли розвиватися, а й підтримувати досягнутий раніше рівень без сприятливих умов експорту і надходження закордонних інвестицій у 90-ті роки. Орієнтація на зовнішній ринок була ідеологічною основою азіатської моделі індустріалізації. Її наслідком стало проведення країнами регіону протекціоністської політики і демпінг власних товарів на зовнішніх ринках. Проте в 90-ті роки така політика перестала приносити “дивіденди” через зміну кон’юнктури на світових ринках. Більшість країн регіону опинилися в скрутній ситуації, оскільки частка їхнього ВВП, що постачалася на експорт, була значно вищою за середні показники, характерні для розвинених країн, і свідчила про гіпертрофовану залежність від зовнішнього ринку. В середині 90-х у Китаї вона становила 21%, в Індонезії – 26%, у Південній Кореї – 30%, на Філіппінах – 36%, в Таїланді – 42%, на Тайвані – 42%, в Малайзії – 94%, в Гонконзі – 149%, в Сінгапурі – 178%. При цьому частка експорту країн регіону, що припа-

дає на США, Західну Європу і Японію, сягала високих 45–60%, в той час коли торговельний обіг постіндустріальних країн, орієнтований на ринки азіатських країн нової індустріалізації, був незначним – від 5% експортних поставок для країн Західної Європи та 16% для США до 30% – для Японії [Иноземцев 1998]. Таким чином, втрата в другій половині 90-х ринків розвинених країн стала для країн Південно-Східної та Східної Азії серйозним ударом і зумовила глибоку економічну кризу.

Імпорт технологій, штучне заниження витрат виробництва, надзвичайно високі показники внутрішнього заощадження, масоване влиття іноземного капіталу і нарощування експорту готової продукції на зовнішні ринки – такими були основні умови розквіту азіатських нових індустріальних країн у другій половині двадцятого сторіччя. Фінансова криза, яка спіткала в 1997 році країни Східної та Південно-Східної Азії, стала закономірним наслідком обраної ними моделі розвитку, а не причиною економічного спаду, якого зазнали найуспішніші за показниками темпів росту валового виробництва та експорту економіки країни світу. Основним фактором, що зумовив економічний спад, стало досягнення західними економіками нового щабля свого прогресивного розвитку. Формування в постіндустріальних країнах господарських комплексів, які є самодостатніми і незалежними від дії зовнішніх обставин, висунення на провідні ролі в їхньому господарстві інформаційного сектору, вибухове зростання попиту на індивідуальні блага і специфічні, такі, що не виробляються у масовому масштабі, товари і послуги, стали провісниками кінця “золотого віку” азіатської індустріалізації. Зі зростанням добробуту в постіндустріальних країнах зростають потреби у високоякісній продукції і послугах вітчизняного походження, що обмежує платоспроможний попит на азіатські товари з боку високозабезпеченої категорії населення. Менш забезпечені громадяни акцентують увагу на цінovій характеристиці, яка не може бути суттєво зниженою виробниками із, зокрема, Східної Азії через високий, порівняно з конкурентами з менш розвинених регіонів, рівень заробітної платні та високу частку імпортних комплектуючих. Зростання ділової активності в пост-

індустріальних країнах, а на початку ХХІ сторіччя – і в Японії природним чином притягує значні кошти, й інвестори вважають за доцільне піти з ринків країн, що розвиваються, ризики на яких зараз дуже високі. А уповільнення динаміки процесів економічного і технологічного прогресу в країнах ядра АТР, кризові явища у фінансовій системі призвели до загострення конкуренції на регіональних і світових ринках, коли виробники різних “ешелонів” східно-азіатської індустріалізації пропонують товари близького технологічного рівня, якості та ціни. З іншого боку, зниження, внаслідок сучасних кризових явищ в економіці, здатності ринку США “перетравлювати” величезні обсяги азіатського експорту зумовило наступ останніх на європейський ринок. При цьому порівняно дешеві азіатські товари, орієнтовані на задоволення нижчих прошарків споживчого попиту, посіли на ринку ЄС місце, на яке претендували виробники з Центральної та Східної Європи. Східно-азіатські корпорації найрозвиненіших країн регіону продовжують стикатися з дуже серйозною конкуренцією з боку західноєвропейських та американських виробників високотехнологічної продукції, особливо в галузі електроніки, зокрема комп’ютерів, цифрового комунікаційного обладнання, точних приладів, а також електротехніки, автомобілів, хімічних продуктів тощо.

Таким чином, країни Східної та Південно-Східної Азії вийшли на новий етап свого розвитку, на якому вирішального значення для них набувають процеси інтернаціоналізації та глобалізації, що відбуваються в умовах розгортання інформаційної революції і зумовленого цим переходу від індустріальної до ноосферної цивілізації. Найважливішими складовими сучасних трансформацій стають перенесення акцентів господарського розвитку на внутрішній ринок та розвиток власної бази науково-дослідницької діяльності. Сьогодні у світовій економіці не може домінувати країна, яка не має додатного сальдо у торгівлі патентами та винаходами з рештою світу. Тому дуже важливим напрямком вдосконалення територіальної організації господарства ядра господарської системи регіону Східної та Південно-Східної Азії є зміна тенденцій використання ВВП. Так, у Японії в кінці ХХ – на початку ХХІ сторіч-

чя акцент було перенесено на споживання і розвиток внутрішнього ринку, що дозволило сформувавши стійкий обернений зв’язок між зростанням матеріального добробуту і впровадженням дійових механізмів розвитку постіндустріального суспільства, зокрема – ставлення до освіти і творчої діяльності як до фундаментальних соціальних цінностей. Випереджаючого розвитку набувають у Японії галузі четвертинного сектору, представлені малосерійними виробництвами технологічно складної, унікальної продукції, створенням венчурних, експериментальних підприємств. Основними завданнями прогресивного розвитку третинного сектору є розбудова освітньо-наукової сфери, а також формування галузей, у яких специфічним чином поєднуються форми матеріального виробництва і сфери послуг, зокрема – виробництво програмної продукції, розвиток засобів зв’язку, системи інтернет-послуг, реформування фінансово-банківської системи.

В менш розвинених країнах АТР головним завданням на нинішній період стає комплексна індустріалізація господарства, що має сприяти подоланню диспропорцій у функціональній і територіальній структурі національного виробництва. Більшість країн Південно-Східної Азії досі має територіальну структуру господарства, зумовлену колоніальним минулим. Для неї характерною є обмежена кількість міст – промислових центрів (переважно це порти і міста всередині країни, пов’язані з традиційним плантаційним господарством або з розвитком видобувної промисловості), з’єднаних між собою закладеними ще в колоніальну епоху транспортними магістралями, які разом і становлять опорний господарський каркас території. Поглиблення інтеграції в межах регіону сприятиме перебудові територіальної структури, а процес диверсифікації структури промисловості – деконцентрації виробництва в головних господарських центрах країн. Важливими факторами територіальної організації напівпериферії і периферії регіону ще довгий час лишатимуться розміщення промисловості і контрасти в інфраструктурній освоєності території. Тому провідним напрямком вдосконалення територіальної організації цієї частини регіону стане здійснення капіталомісткого типу розвитку, пов’язаного на-

самперед з розбудовою інфраструктурних об'єктів, модернізацією наявних і створенням нових промислових потужностей, вже в більшій, ніж в попередні етапи розвитку, мірі зорієнтованих на внутрішній ринок. Динамічне зростання демонструють райони порівняно нової індустріалізації, аграрно-індустріальні райони тривалого освоєння та території ресурсного розвитку. Прикладом таких трансформацій є Китай, який нині є, безумовно, однією з ключових країн АТР. Запорукою цьому стала продумана державна політика, пов'язана, зокрема, з реорганізацією державних підприємств, розробкою зваженої експортно-імпоротної стратегії і діяльністю із формування внутрішнього платоспроможного попиту на вітчизняні товари. Важливим напрямком господарського розвитку країни є розвиток науково-дослідної діяльності, а для периферійних районів – посилення їхніх адаптивних функцій і розвиток інфраструктури.

Економічна інтеграція у Східній та Південно-Східній Азії

Ще одним важливим напрямком сучасного етапу розвитку країн Східної та Південно-Східної Азії є посилення внутрішньорегіональної взаємодії. Регіональна економічна інтеграція в Східній Азії не набула таких масштабів і форм, як в інших регіонах світу. Це зумовлюється насамперед особливостями господарського прогресу країн регіону. Оскільки сформована згідно з теорією “життєвого циклу товару” логіка регіонального розвитку не допускала створення інтеграційних утворень закритого типу, адже економічний прогрес східноазійських країн значною мірою визначався ступенем привабливості їхніх ринків для потенційних інвесторів з більш розвинених країн регіону. Інтеграційні процеси в Східній та Південно-Східній Азії було спрямовано в русло відкритого регіоналізму, щоб приваблювати, а не відштовхувати торговельні та інвестиційні потоки, сприяючи підвищенню конкурентоспроможності експорту. Яскравим прикладом такого інтеграційного утворення є АТЕС (Азіатсько-Тихоокеанське економічне співробітництво). Країни-члени самостійно, не обмежуючи себе зобов'язаннями взаємного обміну тарифними преференціями, сформували індивідуальні програми дій із досягнення загальної мети – режиму вільної

торгівлі (до 2010 року для розвинених країн, до 2020-го – для тих, що розвиваються). Однак ефективність такого підходу до регіональної інтеграції виявилася сумнівною, особливо в умовах широкомасштабної кризи, що охопила регіональну економіку в кінці 90-х років ХХ сторіччя.

Нинішній етап розвитку інтеграційних процесів у регіоні можна охарактеризувати як багатосторонню лібералізацію на основі укладання двосторонніх угод про преференції в торгівлі, спричинену поширенням кризових явищ в економіці країн Східної та Південно-Східної Азії та посиленням внутрішньорегіональної конкуренції. Замість розширення регіональних зон відбувається їхня фрагментація за рахунок укладання двосторонніх угод про вільну торгівлю. Зокрема, Японія, для якої поглиблення регіональної інтеграції є пріоритетним напрямком зовнішньоекономічної стратегії, не тільки бере участь у багатосторонній інтеграції за схемами АСЕАН – Японія, АСЕАН+3, а й укладає з країнами АСЕАН двосторонні угоди “про вільну торгівлю” та “про преференційну торгівлю” (спершу із Сінгапуром – у 2002 р., згодом з Таїландом, Філіппінами, тривають переговори про укладання таких угод з Індонезією, Малайзією та Республікою Корея). Китай, у свою чергу, в 2004 році уклав угоди “про вільну торгівлю” і “про торгівлю послугами” з Макао та Гонконгом, а в 2005 р. набрала чинності угода “про преференційну торгівлю” між КНР та АСЕАН, також тривають переговори про підписання угоди “про вільну торгівлю” між КНР та Сінгапуром [Потапов 2006].

Хоча АСЕАН у 1967 р. і виникла як політична організація, на даному етапі розвитку головним змістом діяльності АСЕАН стали диверсифікація та посилення господарських відносин між країнами-членами, що набули таких форм: створення зони вільної торгівлі (АФТА з 1992 р.), ініціативи щодо вільного руху капіталів (1999 р.) і єдиної валюти (2000 р.), формування “трикутників росту”, розширення контактів з Росією. Найважливішою, принаймні поки що, перевіркою життєздатності і дієвості АСЕАН стала фінансова криза в країнах Південно-Східної Азії в кінці 90-х років. Це спричинило інтенсифікацію відносин з країнами Східної Азії, які було ініційовано ще на початку 90-х років і обґрунтовано закономірностями

територіальної організації регіональної господарської системи. Саме країни Східної Азії, зокрема лідери АТР Китай, Японія та Південна Корея, підтримали держави АСЕАН в боротьбі з економічними проблемами, спричиненими обвалом фінансових ринків країн-учасниць внаслідок масового відпливу іноземного, насамперед – західного за походженням, капіталу. Китай продемонстрував виняткову несприйнятливості до біржових лихоманок і, в найскладніший для південних сусідів момент, не девальгував юань. Японія, попри власні проблеми, залишилася для держав АСЕАН найважливішим джерелом інвестицій (у період кризи забезпечувала до 25% всіх інвестицій) та фінансової допомоги (сукупним обсягом 50 млрд.дол.). Офіційного оформлення зазначена ініціатива набула в 1999 р., коли в м. Маніла було підписано “Спільну заяву про співробітництво в Східній Азії”. У 2000 р. у Сінгапурі було прийнято рішення про майбутню зону вільної торгівлі між країнами Південно-Східної та Східної Азії, а в м. Чіангмаї – Чіангмайську ініціативу “про створення регіональної мережі валютної безпеки”, що дозволить зменшити залежність країн регіону від жорсткої прив’язки до МВФ.

Виключно прийнятною для держав АСЕАН формою такої міжрегіональної взаємодії є формат АСЕАН+3. Рівнозначна інтеграція, коли більш розвинені країни АСЕАН нададуть перевагу двостороннім відносинам з північними сусідами, є реальністю. Але водночас це вважається реальною загрозою єдності Асоціації, можливо – навіть її існуванню, що в Південно-Східній Азії розглядається як величезна цінність. З іншого боку, наявність у конфігурації “10+3” одразу обох регіональних лідерів – КНР та Японії – і їхнього основного переслідувача Республіки Корея дає можливість країнам

АСЕАН, використовуючи їхні взаємні протиріччя, маневрувати, можливо виступаючи в ролі посередника в конфліктних ситуаціях, для досягнення власних і спільних інтересів. “Спільними” для східно- та південно-східноазійських країн АТР є інтереси відновлення економічного динамізму, перерваного фінансовою кризою кінця 90-х років, та забезпечення прогресу регіональної господарської системи АТР – тобто економічні за своєю сутністю. Для Китаю ж і Японії посилення двосторонньої інтеграції з АСЕАН, крім суто економічних причин, визначається суперництвом за сфери впливу у регіоні. Японія має вдвічі більші обсяги торгівлі з країнами АСЕАН, ніж Китай, володіє більшими фінансовими ресурсами і робить наголос на збільшенні фінансової допомоги південно-східноазійським країнам. З іншого боку, більша частина країн АСЕАН є досить тісно пов’язаною з “великою китайською економікою”, в кожній з них китайські підприємці посідають лідеруючі позиції в промисловості і торгівлі. І, хоча країни АСЕАН мають не завжди позитивний досвід багатоговікової взаємодії з північним сусідом, перспективи інтеграції між КНР – АСЕАН виглядають доволі серйозно. Суперництво в трикутнику АСЕАН – КНР – Японія відбувається і за вектором АСЕАН – КНР за японські капіталовкладення, лівова частка (9/10) яких спрямовується нині в Китай, хоча ще десять років тому картина була оберненою [Потапов 2006]. Загалом, поглиблення інтеграції за векторами АСЕАН – КНР та АСЕАН – Японія виглядає найбільш реальним, тоді як участь у регіональній інтеграції Південної Кореї за схемою АСЕАН+3 чи АСЕАН – Республіка Корея ускладнюється ініційованим у 2005 р. процесом формування зони вільної торгівлі між Республікою Корея та США.

ЛІТЕРАТУРА

- Абдулов А.В. Государственная научно-техническая политика Японии: основные этапы и направления. Москва, 2000.
- Аксенова Л.А., Липец Ю.Г. и др. Постиндустриальное развитие капиталистических стран: географический прогноз. Москва, 1993.
- Глушко А.А. Территориальная организация хозяйства стран Азиатско-Тихоокеанского региона. Владивосток, 2000.
- Иноземцев В.Л. За пределами экономического общества. Москва, 1998.
- Потапов М. Куда идет экономическая интеграция в Восточной Азии // *Мировая экономика и международные отношения*. 2006. №9.
- Яценко Б.П. Структура господарства Японії (економіко-географічне дослідження господарства постіндустріальної країни) // НАН України. Ін-т Сходознавства ім. А. Кримського. Київ, 2006.
- The Financial Crisis and Regional Institutionalization // *East Asian Review*. 2006. 17/4.